

Nutuk'a ve Hatıralara Göre İsmet Paşa'nın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1919-1927)

Ahmet GÜLEN
İnönü Üniversitesi

ÖZET

Mustafa Kemal Paşa tarafından Cumhuriyet Halk Fırkası'nın II. Büyük Kurultayı'nda okunan Nutuk, siyasi tarihimizin önemli belgelerinden birisidir. Milli Mücadele'nin önderi tarafından “millete hesap verme” amacı ile hazırlanan Nutuk'ta İsmet Bey (İnönü) de önemli bir yer tutmaktadır. Çalışmanın temel amacı Milli Mücadele'nin ve Cumhuriyet'in ‘İkinci Adam’ı olarak tanımlanan İsmet İnönü'nün faaliyetlerinin Nutuk'ta ve diğer hatıralarda nasıl işlendiğini ortaya koymaktır. Bu nedenle de İsmet Bey'in 1919-1927 arasındaki faaliyetleri hem Nutuk'ta yer alan ifadelerle hem de diğer hatıralarla karşılaştırılarak incelenmiştir. Özellikle çalışmanın ana temasını oluşturan İsmet Bey'in çeşitli yıllardaki verdiği röportajlarda da konu ile ilgisi olabilecek bölümlerden yararlanılarak çalışmanın desteklenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Halk Fırkası, Nutuk, Mustafa Kemal Paşa, İsmet Bey (İnönü)

Abstract

The “Speech” is one of the most important documents of our history read by Mustafa Kemal Pasha in the II. Great Assembly of The Republican People's Party. Ismet Inonu has also an important place in the “Speech” which is prepared by the National War's leader with the purpose of “accountability to the public”. The main purpose of this study is to display the performance of İsmet İnönü, who is defined as “second man” in National War and Republic, in the “Speech” and in other memories. Therefore, İsmet İnönü's activities between 1919-1927 is analysed by comparing both the “Speech” and other memories.

The study is tried to be supported by İsmet İnönü's, who is the main subject of the study, interviews given in the various years which are relevant with our subject.

Keywords: The Republican People's Party, Speech, Mustafa Kemal Pasha, İsmet İnönü

Giriş

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 15 Ekim 1927 tarihinde toplanan İkinci Büyük Kurultayı[1], 23 Ekim 1927 tarihine kadar çalışmalarını sürdürmüştür. Bu Kurultay, siyasi tarihimizde daha çok Fırka'nın kurucusu Mustafa Kemal Paşa tarafından okunan Büyük Nutuk ile anılan bir Kurultay olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın 15 Ekim günü saat 19:30'da okumaya başladığı Nutuk'un okunması altı gün boyunca devam etmiş ve 20 Ekim günü saat 18:15'te Kurultay üyelerinin sürekli alkışları arasında sona ermiştir.[2] Nutuk, 1919-1927 arasında meydana gelen gelişmelerin belgelere dayanarak anlatıldığı ve Kurtuluş Savaşı'nın önderi Mustafa Kemal Paşa tarafından "millete hesap verme amacıyla" hazırlanmış çok önemli bir metindir. Mustafa Kemal Paşa, Kurultay'ı açarken yaptığı konuşmada bu amacını şöyle ifade etmiştir:

"...Efendiler, geleceğe ait önlemler hakkında düşünce alışverişinde bulunmadan önce, geçmişe ait olaylar hakkında bildirilerde bulunmak ve senelerden beri devam eden çalışmalarımızın ve uygulamalarımızın milletimize hesabını vermek görevim olduğu inancındayım..."[3]

Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 15 Ekim 1927'de yapılan II. Büyük Kurultay'ında okuduğu Nutuk'ta 412 kişinin ismi geçmektedir.[4] Nutuk'ta en fazla geçen kişilerden birisi de İsmet Bey (İnönü)'dür.[5] Bu çalışmada Nutuk'un 1938 yılında yayınlanan baskısının "tıpkıbasımı" olan kitap esas alınmıştır.[6] Çalışmanın ana noktası olarak Nutuk'ta İsmet Bey ile ilgili bölümler esas alınmış ancak ilgili bölümlerde dönemin diğer önemli kişilerinin hatıraları ile karşılaştırmalar yapılmıştır. Çalışmanın bazı bölümlerinde İsmet İnönü'nün sonraki yıllarda yaptığı çeşitli röportajlardan da alıntılara yer verilmiştir. Bu söyleşilerden alıntılarla çalışmanın desteklenmesi amaçlanmıştır.

Nutuk'ta İsmet Bey ile ilgili olarak ilk önemli bahis, 1938 baskısında 281. sayfada, onun Milli Mücadele'ye katılmak üzere Ankara gelişi ile ilgili olan bölümde yer almıştır. İnönü'nün Ankara'ya ilk kez geldiği dönem 1920 yılı başına rastlamıştır.

Albay İsmet Bey, İstanbul'da Mebuslar Meclisi'nin toplanmasından birkaç evvel Anadolu'da neler olduğunu görmek için Ankara'ya Mustafa Kemal'in yanına gitmeye karar vermiştir. Resmi makamlardan izin almaksızın trenle İstanbul'dan hareket eden İsmet Bey, 8 Ocak 1920 günü Ankara'ya ulaşmıştır. Mustafa Kemal Paşa, o dönemde karargah binası olarak kullandığı Ziraat Mektebi binasında İsmet Bey'i sevinçle karşılamıştır.

İsmet Bey, bu dönemde Heyet-i Temsiliye adına günlük haberleri izlemeye ve onlara ait olan işlemleri yapmaya başlamıştır. Özellikle İsmet Bey, o tarihlerde Osmanlı Mebusan Meclisi'nde oluşturulacak Grub'un programına dair çalışmalarda da katkı sağlamıştır. Ankara'da bir ay kalan İsmet Bey, Mustafa Kemal Paşa ile işgale karşı Kuvay-i Milliye ile ve milis niteliğindeki kuvvetlerle sonuca varılamayacağı konusunda fikir birliğine varmıştır. Bu arada İstanbul'da Mersinli Cemal Paşa'nın İngilizler'in baskıları sonucu Genelkurmay Başkanlığı'ndan ayrılması üzerine onun yerine gelen Fevzi Paşa, İsmet Bey'den Başkent'e dönmesini istemiştir. Albay İsmet Bey, davete icabet etmezse askerlikten istifa etmek zorunda kalacağı için Mustafa Kemal ile yaptığı görüşmede çağrıya uyma kararı alınmıştır.[7] Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta İsmet Bey'i İstanbul'a gönderişini şu şekilde anlatmıştır:

“Efendiler, 3 Mart 1920 tarihli, mündericatı fevkalade calibi dikkat bir şifre aldım. Bu şifre, İstanbul'dan, İsmet Paşa'dan geliyordu. İsmet Paşa ben, Ankara'ya muvasalattan sonra, Ankara'ya yanıma gelmişti. Beraber çalışıyorduk. Fakat Cemal Paşa'dan sonra Harbiye Nezareti makamına Fevzi Paşa hazretleri geldi. Müşarileyhin sureti mahsusada talebi üzerine ve bilhassa mühim bir maksatla, kendisini mevzuubahs tarihten birkaç gün evvel, İstanbul'a göndermişim.

Mühim olarak mütalea ettiğimiz nokta şu idi: Yunanlılar taarruza hazırlanıyorlar. Buna karşı makul olan, bütün kuvvetleri seferber ederek muntazam bir harbe girmekti. Bahusus, Fevzi Paşa Hazretleri, bu lüzum ve ıztırarı takdir etmekte idi. İşte bu hazırlığı yapmak üzere İsmet Paşa'nın İstanbul'da bulunması ve hatta Erkan-ı Harbiye Riyaseti'ne resmen getirilerek temini mesaisi, çok nafi olacak idi. Bu maksatla İstanbul'a gitmesine lüzum görmüştüm.”[8]

İsmet İnönü'nün Ankara'dan İstanbul'a gelişi ile ilgili detaylar hatıralarında yer almıştır. İnönü'nün anılarında da Mustafa Kemal'in Sadrazam Ali Rıza Paşa'ya görevden ayrılan Cemal Paşa'dan sonra Erkan-ı Harbiye Reisliği'ne kendisini önerdiğini fakat bunun kabul edilmediğini

yazmıştır. Mustafa Kemal ile durumu mütalaa ettiklerini anlatan İnönü, Şubat ayı ortalarında yeniden İstanbul'a döndüğünü söylemiştir.[9]

İsmet Bey, 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un İngilizler tarafından işgal edilmesinden sonra gelecekte neler olabileceğini düşündüğü sırada 19 Mart tarihinde evine gelen Saffet Bey'den Mustafa Kemal'in kendisini Ankara'ya çağırdığını haber aldığını belirtmiştir. Davet üzerine derhal yola çıktıklarını anlatan İnönü, trenle Maltepe'ye geçtiklerini ve ardından da Yenibahçeli Şükrü Bey'in idare ettiği bu merkezden sonra er elbiseleriyle Anadolu'ya geldiklerini söylemiştir. İsmet Bey'in yolculuğu tam 20 gün sürmüş ve 9 Nisan 1920 günü beraberinde Celalettin Arif Bey de olduğu halde Ankara'ya ulaşmıştır.[10]

İnönü, Ankara'ya göreceli olarak geç katılımı ile ilgili olarak yapılan bazı yorumlarda; O'nun aslında Milli Mücadele'ye taraftar olmadığı, Ankara'dan İstanbul'a dönüşünü "tereddütlü" oluşuna bağlayanlar olmuştur. Bu iddialara göre İnönü, Ankara'ya "gönülsüz" olarak gelmiştir. Bu iddialar daha İsmet Paşa'nın sağlığında ortaya atılmış ve gazeteci Abdi İpekçi, 1968'de İsmet İnönü ile İstiklal Harbi ve devrimler ile ilgili yaptığı mülakatta bu konuyu şu şekilde dile getirmiştir:

"Başlangıçta Ankara'ya geldikten sonra tekrar İstanbul'a dönüşünüz Milli Mücadele'ye katılmakta geçirdiğiniz bir tereddütle yorumlanır. Doğru mudur ?

" Tereddüdü, mereddüdü yok... Ankara'ya gelip çalışmaya başladıktan bir süre sonra İstanbul'a çağırdılar beni... Bu önemli bir kararın alınmasıyla ilgiliydi. O sıralarda zabıt ve Harbiye Nazırları Anadolu hareketine karşı az çok müsait görünüyorlardı. Onlarla temasta bulunarak Anadolu'ya yardım temin etmek meselesi... Bunun için gittim İstanbul'a... Sonra İstanbul işgal edilince Atatürk haber yolladı. 'Ankara'ya gel' diye.... Derhal geldim..."[11]

İsmet Bey'in Milli Mücadele'ye katılımı hakkında diğer komutanların hatıralarında da değerlendirmeler vardır. Kazım Karabekir, İstanbul'da 29 Kasım günü Zeyrek'te yaptığı görüşmede İnönü'nün son derece "ümitsiz" bir halde olduğunu, her şeyi bir kenara bırakarak askerlikten çekilmeyi ve "köylü olalım, senin kaç liran var? Birleşelim, Kazım Ağa, İsmet Ağa olalım, çiftçilikle hayatımızı sürdürelim" dediğini anlatmıştır. İsmet Bey'e verdiği yanıtta Kazım Karabekir şu ifadeleri kullanmıştır: [12]

“İsmet sen ne söylüyorsun. Zannediyor musun ki bizi yaşatacaklar. Ermenilerle Rumlar, şarktan, garptan Türklüğü boğacaklardır. Bırak ki benim tarla alacak param yok. Fakat olsa da ayaklar altında zelilâne ölmektense milletimizin bu kadar senelik yediğimiz ekmeğini namuskârane ölmekle ödemek daha çok yakışmaz mı?”

İsmet Bey’in Ankara’ya ilk gelişi ile ilgili olarak Ali Fuat Cebesoy’un anılarında da bazı bilgiler bulunmaktadır. Cebesoy, İsmet Bey’in Ankara’ya gelişinin kendisini çok sevindirdiğini ve O’nun kendilerine “hakiki bir yardımcı” olacağı kanaatinde olduğunu söylemiştir. Ancak İsmet Bey’in kendisine Ankara’ya geçici olarak geldiğini söylediğini anlatan Cebesoy, İsmet Bey’in Mustafa Kemal’den Ankara’da kalıp kalmamasına dair bir emir gelmediğini söylediğini de aktarmıştır.

Cebesoy, bu tür bir emre lüzum olmadığını belirterek, O’nun da milli davaya katılımının kendilerini güçlendireceğini söylemiştir. Cebesoy, buna rağmen İsmet Bey’in İstanbul’a dönmek zorunda olduğunu belirterek tekrar geleceğini vaat ettiğini anılarında anlatmıştır. Cebesoy’un anılarında İnönü’nün bir daha ayrılmamak üzere Nisan ayında kendilerine katıldığını da belirtilmiştir.[\[13\]](#)

Milli Mücadele’nin bir başka önemli ismi Rauf Orbay da hatıralarında İsmet Bey’i Halep’ten dönüşünde istasyonda karşıladığını belirtmiş ve Kazım Karabekir’in aksine onun “yarından ümitli ve hizmete hevesli olduğunu” yazmıştır.[\[14\]](#)

İnönü’nün Genelkurmay Başkanı Oluşuna Karşı Tepkiler

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 23 Nisan 1920 tarihinde açılmasından sonra oluşturulan İcra Vekilleri Heyeti’ne İsmet Bey, Erkanı Harbiye-i Umumiye Vekili olarak girmiştir. Bu görevin kendisine verilmesi aynı zamanda İnönü’nün Meclis adına başkumandanlık yapması demektir. O, yeni orduyu hem teşkil edecek hem de yönetecekti.[\[15\]](#) Albay İsmet Bey’in Mustafa Kemal Paşa tarafından bu göreve getirilmesi diğer kumandaların tepkisini çekmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk’ta İsmet Bey’i neden bu göreve tercih ettiğini detaylarıyla açıklamıştır. İsmet Bey’in tayini yapılır yapılmaz Refet Paşa’nın kendisi ile özel olarak görüşüğünü anlatan Mustafa Kemal, Paşa’nın Erkanı Harbiye-i Umumiye makamının en büyük mevkii olup olmadığını öğrenmek istediğini açıklamıştır. Söz konusu makamın “en büyük

mevkii” olduğunu öğrenen Refet Bey, buna itiraz etmiştir. Mustafa Kemal’in Nutuk’ta “vazifenin çok mühim ve nazik olduğunu ve benim bütün arkadaşlar hakkındaki vukufuma ve bitarafliğime emniyet etmek muvafık olacağını söyledim” şeklindeki sözleri yer almıştır. [16]

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk’ta Fuat Paşa’nın da bu konuda kendisine itiraz ettiğini, ayrıca her iki kumandanın da kendilerinin İsmet Bey’den önce mesai arkadaşlığına başladıklarını söylediklerine değinmiştir. Her iki komutana daha önce İsmet Bey’in durumunu anlattığını ifade eden Mustafa Kemal Paşa; “Bundan evvelki beyanatımda sıra ve münasebet düştüğü için arzetmişim ki İsmet Paşa, benim İstanbul’dan hareketimden evvel benimle teşriki mesai etmişti. Bilahare Anadolu’ya gelip beraber çalışmıştı. Fakat Fevzi Paşa Hazretlerinin Harbiye Nezaretine gelmesi üzerine mütaleati mühimmeye binaen vazifei mahsusa ile tekrar İstanbul’a gönderilmişti. Binaenaleyh, ittihadı efkar ve müşareketi ef’alde kıdem mevzubahis olamazdı.” [17]

Mustafa Kemal, İsmet Bey’in tercihinde bir isabetsizlik olması durumunda Fevzi Paşa’nın kendisini uyaracağını ancak tam aksine bu tercihi O’nun da onayladığını ifade etmiş ve İsmet Bey’in hem bu makamda hem de cephelerdeki liyakati ile ne denli isabetli bir karar vermiş olduklarını kanıtladığını söylemiş ve “tarihe karşı tamamen müsterihim” ifadesini kullanmıştır. [18]

İnönü’nün anılarında kendisinin Erkanı Harbiye Reisi seçilmesi ile ilgili bir bölüm de yer almıştır. İsmet Bey’e göre o makama getirilmesi için Mustafa Kemal ile bir şey konuşmadıkları halde O, kendisinden daha kıdemli askerler bulunduğu halde Erkanı Harbiye Reisi olarak atanmıştı. İsmet Bey’e göre; Mustafa Kemal Paşa, kendisinin Milli Mücadele’nin ancak düzenli ordu ile yapılabileceği hakkındaki fikrini biliyordu ve bu nedenle de vazifeye seçilmişti. İsmet İnönü o zamana kadar zaten Erkanı Harbiye’ye denk gelen işlere baktığını da bildirmişti. [19]

Kazım Karabekir Paşa, İsmet Bey’in Erkanı Harbiye Reisi vazifesine seçilmesini ona bir telgraf göndererek tebrik etmiştir. Karabekir’in İsmet Bey’e gönderdiği telgraf metni şudur: [20]

Ankara’da Erkan-ı Harbiyye-i Umumiye Reisi İsmet Beyefendiye

Arz-ı tebrikat ederim. Ve Erkan-ı Harbiyye-i Umumiye Riyasetine tayininizi bir beşaret ve ordumuz için bir fal-i hayır addederim. Kemal-i samimiyetimle gözlerinizden öperim.

15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta Gediz taarruzu ile ilgili kısımda da İsmet Bey'den söz etmiştir. Bölgede Ethem ve Tevfik kardeşlerin tesiri ile Gediz çevresindeki Yunan birliklerine bir saldırı planlanmıştır. Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa, iki piyade fırkası ve Kuvayi Seyyare'yi kullanarak Yunanlılar'ı mağlup etmeyi amaçlamış, ancak bu plan Erkanı Harbiye Riyaseti tarafından geri çevrilmiştir. Harekat hakkında Ali Fuat Paşa ile İsmet İnönü arasındaki görüşmelerde taarruzun ertelenmesi kararı çıkmışken Cephe Kumandanlığı kısa bir süre sonra hücumu geçmeyi kararlaştırmıştır. [21] Mustafa Kemal, Gediz taarruzu sonrasında alınan yenilgi ile zor duruma düştüklerini belirtmiş ve sonuç olarak Ali Fuat Paşa'nın Moskova'ya elçi olarak tayin edilmesine ve Batı Cephesi'nin İsmet Paşa'nın komutasına verilmesine karar verildiğini açıklamıştır. Ayrıca Refet Paşa da Konya bölgesinde bir süvari teşkilatı meydana getirmekle görevlendirilmiştir. Bu suretle Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi'ni her iki mesai arkadaşı arasında bölüştürmeyi tercih etmiştir.

Gediz Taarruzu ile ilgili olarak İsmet İnönü'nün Hatıraları'nda da bilgilere verilmiştir. Hatıraların bu kısmı büyük oranda Nutuk ile uyum içindedir. İnönü, anılarında Fuat Paşa'nın Gediz'de münferit durumda olan Yunan tümenine saldırı planı içinde olduğunu ve bu hücumda kullanılacak askerlerin zayıf mevcutlu bir piyade tümeni ile Ethem Bey kuvvetleri olduğunu bildirmiştir. İnönü, Yunan tümenlerinin her zaman Türk tümenlerine nazaran daha güçlü olduğunu ve geçici bir zafer için o bölgedeki kuvvetleri zıyan etmenin gereksiz olduğu fikrini savunmuştu. Fuat Paşa'nın ısrarları üzerine Eskişehir'e gelen İsmet Paşa, Batı Cephesi Kumandanı ile baş başa yaptığı görüşmelerden sonra harekatın ertelendiğini ve Mustafa Kemal'in her iki tarafı da dinleyerek hücumu belirli şartlar altında yapılmasına onay vermiştir. İsmet Paşa, Gediz saldırısının başarısızlıkla neticelenmesi üzerine Ali Fuat Paşa'nın Moskova'ya gönderildiğini ve kendisinin de Erkanı Harbiye Reisliği üstünde kalmak üzere Batı Cephesi Kumandanı olduğunu anlatmıştır. [22]

Gediz taarruzunun mimarı Ali Fuat Paşa da "Milli Mücadele Hatıraları" adlı eserinde bu savaşa da yer vermiştir. Paşa'nın anılarında da tıpkı İsmet Paşa gibi Yunanlılar'dan daha üstün bir

kuvvet toplamaya zaman bulunmadığı yazılmıştır. Yunanlılar'ın Uşak tarafında bulunan askerlerinin Gediz'in kuzeyinde bir bölgede bulduklarını ve bu bölgedeki düşmanı yenmenin artık bu bölgeye yeni bir kuvvet sevk edilmesini de önleyeceği düşünülmüştür. Askeri açıdan burada bir hareketi zorunlu gördüklerini açıklayan Fuat Paşa, başlangıçta saldırıya karşı çıkan Erkanı Harbiye Riyaseti'nin cephane ikmali sağlanınca onay verdiğini öne sürmüştür. [23]

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta I. İnönü Savaşı ile ilgili olarak daha çok Çerkes Ethem Olayı'ndan söz etmiştir. Nutuk'ta II. İnönü Savaşı daha geniş bir şekilde anlatılmıştır. Londra Konferansı sırasında Yunanlılar'ın karşı saldırıya geçtiğini bildiren Mustafa Kemal, İsmet Paşa komutasındaki Türk askerinin savaşı Eskişehir'in kuzeybatısında karşıladığını ve kısa zaman içinde düşmanı mağlup etmeyi başardığını belirtmiştir. Mustafa Kemal ile İsmet Paşa arasındaki telgraflar da Nutuk'ta yer almıştır.

İsmet Paşa'nın Diplomathğı

Nutuk'ta Büyük Taarruz'un hemen arkasından İtilaf devletlerinin Mudanya veya İzmir'de bir görüşme teklif ettikleri ve bu görüşmeler için de Başkumandanlı adına olağanüstü yetkiler ile İsmet Paşa'nın delege olarak tayin edildiği ifade edilmiştir. Mudanya'da İngiltere delegesi General Harrington, Fransa delegesi General Charpy, İtalya delegesi General Monpelli ve TBMM adına General İsmet Bey'in katıldığı Konferans tartışmalı geçen bir haftanın arkasından 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi'ni imzalamıştır. [24]

İsmet Paşa'nın Lozan'da yapılacak barış görüşmelerini yürütecek heyetin başına atanması ve Konferans sırasındaki gelişmeler gerek Nutuk'ta ve gerekse diğer hatıralarda oldukça geniş şekilde yer almıştır. Mustafa Kemal Paşa, barış görüşmeleri için adı geçenler arasında Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey, Sıhhiye Vekili Rıza Nur, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in bulunduğu günlerde henüz kendisinin karara varmamış olduğunu belirtmiştir. Özellikle Rauf Bey'in başkanlığındaki heyetin başarısı konusunda kuşkuları olduğunu da ifade eden Mustafa Kemal Paşa, İsmet Bey'in reisliği halinde büyük yararlar sağlanacağını da düşünmüştür.

Mustafa Kemal, Mudanya Mütarekesi sonrasında İsmet Paşa ile Bursa'da bir araya geldiğini ve yaptığı görüşmeler sonrasında da Konferans'ta yer alacak heyetin başına geçmesi kararı verdiğini bildirmiştir. Bunun için de Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in istifası sonucu onun yerine

İsmet Paşa'nın tayin edilmesiyle Lozan'a gidecek heyette yer alacak olan İsmet Bey'in konumu da belirlenmiştir.

Mustafa Kemal'in teklifi karşısında oldukça şaşırın İsmet Paşa öncelikle asker olduğunu söylemiş ancak arkasından da Mustafa Kemal Paşa'nın teklifini bir emir telakki ettiğini bildirip, kendisine verilen vazifeyi üstlenmiştir.[25]

İsmet Paşa Baş Delege Olarak Seçiliyor

İsmet İnönü, Lozan'a başdelege olarak gönderilmesinin öyküsünü hem anılarında, hem de Lozan Barışı'nın yıldönümü vasıtası ile yaptığı konuşmalarda anlatmıştır. İnönü, ilk başlarda hükümette yer almadığı için Lozan konusu ile fazla ilgilenmediğini belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa tarafından Bursa'da kendisine teklif yapıldığını ancak buna olumsuz bir yanıt verdiğini de söylemiştir. Ardından Karabekir'in Lozan'a gitme düşüncesinde olduğunu kendisine bildirdiğini belirten İsmet Paşa, Ankara'da Gazi'nin kendisine ısrar ederek bir teklif daha yaptığını ve bunun sonucunda da önce Dışişleri Bakanı olarak atandığını ve sonra da Meclis tarafından ittifakla başdelege olarak atandığını açıklamıştır.[26]

Rauf Bey, anılarında Lozan'a gidecek heyetteki delegelerin kendisinin başkanlığını istediklerini belirtmiş, ancak O, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'i daha uygun bir isim olarak gördüğünü yazmıştır. Rauf Bey, Yusuf Kemal'in Bey'in görevi kabul etmemesi üzerine Mustafa Kemal Paşa'ya İsmet Paşa'yı önerdiğini ve O'nun başarılı olup olamayacağı hakkındaki tereddütleri bizzat Mudanya'yı örnek göstererek giderdiğini de öne sürmüştür.[27]

Lozan'daki barış görüşmeleri için bir dönem Kazım Karabekir'in de adı geçmiştir. Karabekir'in günlüklerinde Konferans öncesi ile ilgili olarak önemli bilgiler yer almıştır. Bu notlara göre Konferans öncesinde yapılan görüşmede Mustafa Kemal Paşa'ya saltanatın kaldırılmasının ve hilafetin Osmanlı hanedanında bırakılmasının uygun olacağı bildirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa ise Kazım Karabekir'e Konferans ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

“Sulh heyetimize baş murahhas olarak seni gönderemem. Çünkü kafanla hareket edersin. İsmet Paşa'yı göndereceğim. Çünkü sözümden çıkmaz.”[28]

Ali Fuat Cebesoy'un anılarında Lozan günlerinde Meclis'in çoğunluğunun Başbakan Rauf Bey'in baş delege olmasından yana olduğunu belirtilmiştir. Cebesoy'a göre katılımcı devletler, çoğunlukla başbakanlarını konferansa göndermek taraftarı değillerdi. Bu nedenle de Rauf Orbay'ın baş delege olmasından vazgeçilmiştir. Bu durumda yeni adayın asker kökenli bir kişi olması düşünülmüş ve yapılan görüşmeler sonucunda da İsmet Paşa'nın adında birleşilmiştir. [29]

Lozan görüşmelerinin Şubat ayında kesintiye uğraması ve İsmet Paşa başkanlığındaki heyetin Türkiye'ye dönüşünde Meclis'e gelmeden önce seyahatten dönen Mustafa Kemal Paşa ile Eskişehir'de görüşmesi muhaliflerin tepkisini çekmiştir. Mustafa Kemal, Nutuk'ta bu olayı anlatılırken, İsmet Paşa'nın hareket tarzının Ankara'da tepki uyandırdığını söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu konudaki bilgiyi Rauf Bey'den aldığını belirtmiştir. Söylentilere önem vermediğini bildiren Mustafa Kemal Paşa, İsmet Bey ile Eskişehir'de bir araya geldiklerini ve Ankara'ya dönüşte de İsmet Paşa'nın Meclis'e bilgi vererek yeni talimat istediğini anlatmıştır. [30] Nutuk'ta Meclis'te muhaliflerin tavrı da sunulmuştur. Muhalif vekillerin İsmet Paşa'ya karşı düşman kesildiklerini söyleyen Gazi, muhaliflerin, İsmet Bey'i barışa yaklaşıldığı anda Türkiye'ye geri dönmekle ve kendisine verilen talimatlara uymamakla suçladıklarını belirtmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Meclis'te hücumların 27 Şubat'tan 6 Mart tarihine kadar sürdüğünü ve tartışmalara baştan sona dek katıldığını söylemiştir. Muhaliflerin ne istediklerini bilmez durumda olduklarını bildiren Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in olumlu veya olumsuz bir karar vermesinin imkansız hale geldiğine değinmiştir. Meclis'in bu konuyu adeta "ihtiras" vasıtası olarak kullandığını belirten Mustafa Kemal Paşa, kimi gazetelerin de bu ihtirasa alet olduklarını söylemiştir. Bu durumdaki Meclis ile barış şartlarını neticeye ulaştırmanın güç olacağını belirten Mustafa Kemal Paşa, oturumdaki açıklamasında tüm ihtimalleri anlattığını ve İtilaf Devletleri'nin bazı delegelerinin ülkelerine dönerken verdikleri demeçlerden sonra, Türk Heyeti'ne hücum etmenin takdir edilemeyeceğini ifade etmiştir. [31]

Mustafa Kemal Paşa, Meclis'teki müzakereler sırasında Lozan'daki heyetin görevini en iyi şekilde yaptığını ve barışı temin etmek için Meclis'in bu heyete desteğinin aynen devam etmesi gerektiğini de söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu beyanatı üzerine tartışmaların yatıştığını ancak muhaliflerin yine hücum için başka nedenler bulduklarını da bildirmiştir.

İsmet Paşa, Hatıraları'nda Lozan dönüşünde Eskişehir'de Gazi ile buluştuklarını ve ardından da Ankara'ya birlikte geldiklerini anlatır. Meclis'te yapılan görüşmelerde eleştirilerin aslında Mustafa Kemal'e yapıldığını söyleyen İsmet Bey, Eskişehir buluşmasının bazı gizli görüşmelerle sonuçlandığı zannı ile suistimal edilerek hem Gazi'nin hem de kendisinin aleyhinde kullandığını anlatmıştır.

İnönü, hükümet ile aralarında fikir ayrılığı olmadığını, bilhassa Rauf Bey'de de herhangi bir memnuniyetsizlik görmediğini anlatmıştır. İnönü, buna rağmen Meclis'te kendisine son derece sert eleştiriler yöneltildiğini ve barış yapılmamasının “kendisinin bir hatası” olarak yorumlandığını belirtmiştir. İsmet Paşa, muhaliflerin öncelikle kendisi üzerinde suçlayıcı ifadeler kullandıklarını ardından da sözü Mustafa Kemal'e getirerek O'nun idaresi ile barış yapılamayacağını öne sürdüklerini de anlatmıştır.[\[32\]](#)

İsmet Paşa-Rauf Bey Gerginliği

Mustafa Kemal Paşa, Lozan'da bulunan İsmet Paşa ile Başvekil Rauf Bey arasında Konferans sırasında meydana gelen anlaşmazlığı Nutuk'ta geniş şekilde anlatmıştır. Gazi'ye göre; bu çekişmenin temelinde “ruhi ve hissi nedenler” bulunmaktadır. Öyle ki, daha müzakereler başlamadan Rauf Bey'in Lozan'a baş delege olarak katılmak istediğini söylemiştir.

İsmet Paşa'nın Lozan'a gönderilmesinden sonra O'nun görüşmeleri başarı ile idare ettiğini söyleyen Mustafa Kemal Paşa, İsmet Bey'in Konferans ile ilgili bütün detayları Ankara'ya ilettiğini ancak Rauf Bey'in bu yöntemi beğenmediğini söylemiştir. Rauf Bey'deki hoşnutsuzluğun zamanla Bakanlar Kurulu'na da hakim olduğunu söyleyen Mustafa Kemal Paşa, İsmet Bey'in Lozan'dan geri çağrılmasının bile düşünüldüğünü ancak bu girişimi Milli Müdafaa Vekili Kazım Bey'in önlediğini vurgulamıştır.[\[33\]](#)

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta İsmet Paşa'nın da Rauf Bey'in kendisinden habersiz hareket ettiği zannı ile kendisinin bizzat devreye girmesini istediğini ve bunun üzerine de Lozan ile ilgili görüşmeleri takibe başladığını söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa, Lozan'da Karaağaç meselesinin İsmet Bey ile Rauf Orbay arasında önemli bir sorun haline dönüştüğünü anlatır. Savaş tazminatı dolayısıyla Türk-Yunan görüşmeleri tıkanma noktasına gelmiştir. Karaağaç kasabasının İtilaf Devletleri tarafından Türkiye'ye teklif edilmesi üzerine İsmet Paşa, konuyu Ankara'ya sormak

zorunda olduğunu söylemiştir. Ancak O'nun yolladığı telgrafa üç gün geçtiği halde Hükümet'ten bir yanıt gelmemiştir.

Ankara'ya yollanan ikinci telgraftan sonra 23 Mayıs 1923 günü Rauf Bey'den Lozan'a ulaşan yanıtta, tamirat bedeline karşın Karaağaç'ın kabul edilemeyeceği bildirilmiştir. Ayrıca Yunanlılar'ın tamirat bedelini veremeyeceklerinin müttefikler tarafından Türkiye'ye bildirilmesinin de üzücü olduğu vurgulanmıştır.

İsmet Paşa'dan Rauf Bey'e gelen 24 Mayıs 1923 tarihli mesajda ise Karaağaç konusunda oldukça detaylı görüşler yer almıştır. İsmet Bey'e göre bu meselede Türkiye'ye yapılan teklifi kabul etmek uygun olacaktır. Çünkü Yunanlılar'dan savaş tazminatı olarak para almaya olanak bulunmadığı müttefiklerce bildirilmiştir ve buna rağmen borcun ödenmesinde ısrar anlamsız ve çıkmaz bir yol olacaktır.[\[34\]](#)

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta İnönü'den gelen mesajı anlatırken tamirat meselesinin, kendisinin teklifi doğrultusunda çözülmesi durumunda barışın temini ümidinin çok güçlü olduğunu ancak Hükümet'in tazminat sorunu nedeniyle Konferans'ın kesilmesini göze alması durumunda barışın sağlanmasının kuşkulu bir hal alacağını da anlatmıştır. İnönü, uzun mesajında nihai kararını da anlatarak hükümet, eğer tamirat meselesinde daha fazla çaba harcanmasında ısrarlı ve konferansın kesintiye uğramasını riskini de göze alıyor ise vazifeden ayrılmasının en doğru yol olacağını söylemiş ve bu görüşünün Mustafa Kemal'e de aynen iletilmesini istemiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta İsmet Bey ve Rauf Bey arasındaki meseleyi anlattıktan sonra İnönü'nün görüşünü haklı bulduğunu ancak her iki tarafın da üsluplarını eleştirmiştir. Gazi, bu sorun ile ilgili olarak Nutuk'ta şu ifadeyi kullanmıştır:[\[35\]](#) “Meseleyi o yolda halletmek lazımdı ki hem İsmet Paşa'nın teklifi kabul edilerek sulh olsun ve hem de Rauf Bey ve riyaset ettiği Heyeti Vekile yerinde kalıp sulh aktoluncaya kadar mesaisine devam etsin.”

Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'ya gönderdiği telgraflarda tamirat konusunda Karaağaç'ın Türkiye'ye verilmesini kabul etmiş ancak “elzem ve hayati” sayılan konuların taviz verilmeden yürütülmesi konusunda da İsmet Paşa'nın dikkati çekilmiştir.

İsmet Paşa'nın anılarında Karaağaç meselesi ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Hatıralarda Nutuk'ta anlatılanların hiçbirisine değinilmemiştir. İnönü, Anadolu'daki tahribata karşılık harp tazminatı istediklerini ancak Yunan delegesi Venizelos'un ülkesinin mali durumun bozuk olması nedeniyle ödeme yapamayacaklarını bildirdiklerini söylemiştir. İnönü'ye göre müttefik devletlerin araya girmesi sonucunda konferansın kesintiye uğraması önlenmiştir. [36]

Rauf Orbay da anılarında Lozan'da yaşanan tamirat sorununa değinmiştir. Orbay'a göre daha konferanstan önce Dışişleri Bakanlığı'nda hazırlanan barış esaslarına göre Anadolu'yu sebepsiz yere harabeye çeviren Yunanlılar'dan savaş tazminatı istenecekti. Müttefiklerin bu önerisine Mustafa Kemal de karşı çıkmış ve tazminat konusunda ısrarcı olunmuştu. Rauf Bey'e göre İngilizler'in I. Dünya Savaşı başında el koyduğu dretnotların bedellerinin de geri ödenmesi konusu vardır. Ancak bu da Karaağaç karşılığında geri verilmek istenmiyordu. İsmet Paşa ise tazminattan vazgeçme taraftarıdır. Lozan'daki müttefikler de bu konuda "fedakarlık" istemektedirler. Rauf Orbay'ın anılarında Mustafa Kemal Paşa ile aynı fikirde olduklarını ve bu konuda oldukça hassas davranmalarının İsmet Paşa'yı oldukça kızdırdığını yazmıştır. [37]

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta tazminat sorununda her iki taraf arasında bir bakıma "arabuluculuk" yaptığını ve taraflar arasında yatışan çatışmaların, "kuponlar ve imtiyazat" sorunu nedeniyle yeniden alevlendiğini yazmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta İsmet Paşa'nın 26 Haziran 1923 tarihli telgrafına yer vermiş ve ardından da İnönü'ye yazdığı yanıtı aktarmıştır. Mustafa Kemal, İsmet Bey'e yolladığı telgrafta şu ifadeyi kullanmıştır:

"26/6/1923 cevabi telgrafnamenizi okudum. Çok asabi bir halde yazılmıştır. Bunu istilzam ettirecek hiçbir his, fikir ve muamele yoktur. Sizi haksız buldum. İçinde bulunduğunuz müşkülât ve mihnet takdir edilmektedir. Bundan sonra ihtimal daha da tezayüt edecektir.... Metanetle ve çok soğukkanlılıkla mesainizi hüsnü intaca himmet buyurunuz..." [38]

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta yer verdiği bu yazışmalardan sonra "görülüyor ki, İsmet Paşa ile olan muhaberatımda onu rencide edebilecek tarzı işaret da vardır. Nihayete kadar da buna mümasil ciddi tebligatım olmuştur. İsmet Paşa'nın da bana aynı tarzda işaretleri vukubulmuştur" ifadesini kullanmış ve İnönü'nün Lozan'dan kabineye yönelttiği şikayetlerin sadece Rauf Bey'e değil kendi şahsına da yönelmiş olduğunu anlatmış ve Rauf Orbay'ın meseleyi şahsi olarak algılamasını doğru bulmadığını açıklamıştır. [39]

1923 yılı Temmuz ayında Lozan'da konferans tamamlanmış ve sıra ortaya çıkan antlaşma metninin onaylanmasına gelmiştir. İsmet Paşa, onay ile ilgili olarak Ankara'dan beklediği haberin bir türlü gelmemesi üzerine bir tereddüt oluştuğuna hükmetmiştir. İsmet Bey, Mustafa Kemal'e gönderdiği telgrafta, hükümet anlaşma metnini onaylamama düşüncesinde ise kendisinin bunu yapmasına olanak olmadığını ve bu durumda en uygun çözümün kendisinin görevine son verilmesi olacağını bildirmiştir. Mustafa Kemal, Başbakan Rauf Bey'in Lozan'a yanıt göndermemesini "lakaydi" olarak nitelendirmiş ve İsmet Paşa'nın üstlendiği tarihi mesuliyet karşısında yaşadığı sıkıntıları haklı bulduğunu açıklamıştır.[40]

Mustafa Kemal Paşa, barış antlaşması için onay bekleyen İsmet İnönü'ye metnin imzalanmasını bildiren bir telgraf göndermiş ve sonrasında da 24 Temmuz 1923 günü İsmet Paşa, Lozan Antlaşması'na imza atmıştır.

İsmet Paşa'nın anılarında Konferans metninin tasdiki için Ankara'dan yanıt beklediği dönemin kendisi için oldukça üzücü geçtiğini söylemiştir. İnönü, bu arada hükümetle arasında çok üzüntü verici bir muhabere süreci başladığını da belirtmiştir. İnönü, bu süreç içinde sinirlerinin çok gerilmiş olduğunu da ifade etmiş ve ardından o günlerin bütün detaylarının Atatürk'ün nutuklarında anlatılmış olduğunu yazmıştır. İsmet Paşa, dönemin yetkili kişileri ile sonraki yıllarda yeniden iyi ilişkiler içine girdiklerini ve tekrar çalışma ortamı bulduklarını da söylemiştir.[41]

Rauf Orbay'ın anılarında İsmet Paşa'nın kuponlar meselesi ile ilgili olarak gönderdiği 26 Haziran 1923 tarihli telgrafta yer alan ifadelerin Mustafa Kemal'in de tepkisini çektiğini yazmıştır. Orbay, İsmet Paşa'nın mesajında yer alan "...Hükümetçe tercih buyurulan bu şeklin 93 seferinin saraydan idaresinden farkı yoktur..." ifadesinin Mustafa Kemal'i bir hayli üzdüğünü yazmıştır. Anılarda, İsmet Paşa, şu sözlerle eleştirilmiştir:

"...Ankara'da milleti temsil eden iki yüz kişilik bir Meclis'in ve onun icra vasıtası olarak seçtiği vekiller heyeti ile benim ve Mustafa Kemal'in büyük bir titizlikle düşünce taşına memleket menfaatlerine uygunluğu üzerinde ittifak ederek verdiğimiz kararları istibdadı temsil eden saraydan verilmiş kararlara benzetmesi, her şeyden evvel onun bunca yıldır muttasıf olduğunu bildiğim vasıfları ile kabil-i telif değildi..."[42]

Orbay'ın anılarında Mustafa Kemal'in İsmet Paşa'nın "asabiyetini" sadece O'na ve Bakanlar Kurulu'na yönelmiş olarak görmemesini istediği de yer almıştır. Gazi, bu tavrın şimdilik hoş görülmesini istemiş, Orbay da buna karşı çıkmasına rağmen Mustafa Kemal, Lozan'a gönderilecek son talimatın hazırlanmasını istemiştir. Anılara göre Lozan'a gönderilen son talimatta Türk Heyeti'ne son teklifin kabul edilmemesi durumunda görüşmelerin kesilmesi bildirilmiştir. Ancak bu talimat İngilizler'den geçerek İsviçre'ye ulaştığı sırada da Lozan Antlaşması imzalanmıştır.

Nutuk'ta Lozan'ın imzalanmasından hemen sonra Mustafa Kemal'in Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya bir kutlama mesajı göndermesini istemiş ancak O'nun kutlamaya lüzum görmediği yer almıştır. Daha sonra Rauf Bey, Kazım Paşa'dan bir mesaj yazmasını istemiş fakat sonradan bu mesajı "herşeyin İsmet Paşa'ya mal edildiği" gerekçesi ile beğenmemiştir. Gazi, Başbakan Orbay'ın mesajında Mondros Mütarekesi'nin savunmasına geçtiğini belirtmiştir. [43] Nutuk'ta Lozan'ın imzalanmasından sonra Türk delegasyonunun ülkeye dönüşü sırasında Başbakan Rauf Bey'in İsmet Paşa'yı karşılamak istemediği de belirtilmiştir. Ali Fuat Paşa ile beraber Çankaya'ya giden Orbay, Gazi ile görüşmesinde İsmet Paşa ile karşı karşıya gelemeyeceğini ve kendi seçim bölgesi olan Sivas'a gitmeyi planladığını anlatmıştır. Mustafa Kemal, bu tarz bir hareketin yanlış olacağını söylemiş, Rauf Bey'in ısrarları üzerine ancak başbakanlıktan çekilmesi kaydı ile Sivas'a gidebileceğini bildirmiştir.

İsmet Paşa'nın anılarında Lozan dönüşü sırasında Rauf Bey'in tutumu ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir. İnönü, Mustafa Kemal'in Nutuk'ta yer verdiği çatışmalar ile ilgili bir bilgisi olmadığını ve son hadiselerin etkisinden kurtulmaya çabaladığını yazmıştır. Ancak İsmet İnönü, 1968'de Abdi İpekçi ile yaptığı mülakatta Rauf Bey'in Lozan'dan dönüşü sırasındaki tutumuna dair şunları söylemiştir:

"Lozan'dan dönüşünüz sırasında Rauf Bey sizi karşılamak istememiş?"

"İşte o zaman da hiddet zamanı imiş, yapmamış. İnsan yakın çalıştığı arkadaşları ile uzun müddet çetin işlerde çalıştığı zaman, mutabık olduğu, birbiri ile iyi vakit geçirdiği gün de olur, çatışıp yüksek sesle kavga ettiği gün de... Bu kabil şeylerdi bunlar..." [44]

Rauf Orbay, Lozan dönüşü İnönü ile karşı karşıya gelmeyi istemediğini Mustafa Kemal'e söylediğini hatıralarında yazmıştır. Anılara göre Orbay, "... bunda yersiz olaylardan sonra İsmet Paşa ile karşı karşıya gelemeyeceğini" söylemiş ve "seçim çevresi Sivas'a giderek istirahat edeceğini" bildirmiştir. Bu karara Gazi'nin üzüldüğünü belirten Rauf Bey, onun yumuşak bir sesle şu ifadeyi kullandığını yazmıştır:

"Raufçuğum, ne söyleyeyim bilmem ki haklısın... Bu muhit adamı ahlaksız yapıyor."

"Paşam üzülme, bir düzine namuslu adamla sen bu memleketi mükemmel idare edersin..."[45]

Rauf Orbay'ın anılarında Sivas'a giderken İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı'ndan istifa ettiğini de belirtmiş ancak Nutuk'ta olduğu gibi bu istifanın Mustafa Kemal'in isteği sonucunda olup olmadığına değinmemiştir.

Halk Fırkası'nda Cumhuriyet Tartışmaları

29 Ekim 1923 günü Anayasa'da yapılan bir değişiklik ile Cumhuriyet ilan edilmiş ve yeni bir dönem açılmıştır. Cumhuriyete geçiş ile beraber Mustafa Kemal Paşa, ilk cumhurbaşkanı seçilmiş ve hemen ardından da yeni rejime karşı büyük bir muhalefet hareketi başlamıştır. Lozan Konferansı sırasında İsmet Paşa ile arası açılan Rauf Bey, 29 Ekim 1923 sonrasında Ankara'ya gelerek Cumhuriyet Sorunu'nu yeniden Meclis'e taşımıştır. Rauf Bey'in Cumhuriyet'in ilan edildiği gün İstanbul gazetelerine verdiği demeç nedeniyle Halk Fırkası Grubu'nda onun aleyhine bir soruşturma açılmıştır.

Nutuk'ta Rauf Bey'in tutumu ile ilgili ayrıntılar yer almıştır. Halk Fırkası'nda O'nun hakkında İsmet Paşa tarafından bir takrir verilmiş ve bu takrirden Rauf Bey'in cumhuriyetin ilanı hakkında itirazları bulunduğu ve bu itirazların İstanbul basını yolu ile cumhuriyeti zaafa düşürdüğü öne sürülmüştür. Rauf Orbay, Mustafa Kemal Paşa'dan müzakerelere karışmamasını da istemiş ve Mustafa Kemal bu talepten, Rauf Bey'in İsmet Paşa'yı muhatap olarak seçtiği sonucunu çıkarmıştır.[46]

Rauf Bey, gruptaki konuşmasında Mustafa Kemal'i doğrudan hedef almamıştır. Konuşmasında Cumhuriyet'ten yana olduğunu açıklamış ancak saltanatı kaldırarak iktidarı ele alanların, yeni bir saltanat makamı yaratabileceklerinden söz etmiştir. İsmet Paşa ise Rauf Orbay'a verdiği yanıtta

sert sözler sarf etmiş ve “...Böyle inkılap zamanlarında hükümet ricali bir recülü siyasi herhangi bir şüphe göstermez. Hatadır. Hata ettiniz Rauf Beyefendi” ifadesini kullanmıştır.

İsmet Paşa, konuşması sırasında Rauf Bey’in İstanbul’da halifeyi ziyaret edişini de sert sözlerle eleştirmiştir ve “...bir halife zihninden bu memleketin kaderine karışmak arzusu geçirirse o kafayı behemehal koparacağız...” diye konuşmuştur. İnönü, konuşmasında Orbay’dan bundan sonra parti içinde mi kalacağı yoksa karşılıklarına mı geçeceği konusuna yanıt vermesini istemiştir.[47]

Rauf Bey, kendisinin ve arkadaşlarının Halk Fırkası’ndan kopmalarına yol açan gelişmeleri anılarında anlatmıştır. Orbay, basında çıkan demecinin parti içinde kendisi ile İsmet Paşa arasında Lozan’dan bu yana süren anlaşmazlığı O’nun lehine ve kendisinin aleyhine kullanmak isteyenlerin sahneye çıkmasına neden olduğunu söylemiştir. Hatıralarda Orbay aleyhine fırka grubuna verilen takrir ile ilgili isim belirtilmemiştir. Rauf Orbay, anılarında Çankaya’da Mustafa Kemal’i ziyaret ettiğini ancak onun rahatsızlığı nedeniyle bu konu hakkında bir kelime etmeden yanından ayrıldığını söylemiştir.[48]

İsmet Paşa’nın anılarında da Rauf Bey meselesi ayrıntılı olarak yer almıştır. İnönü’ye göre; Orbay’ın basına verdiği demece karşı çıkmak yeni rejimin inançla savunulacağını belirtmek ihtiyacı bakımından bir siyasi zorunluluk olarak görülmüştür. İsmet Paşa, Orbay’ın beyanatında cumhuriyetin ilanında kusur olduğu yönünde ifadeler yer aldığını ifade etmiştir. Ona göre; aynı parti içinde cumhuriyet konusunda farklı görüşlerin oluşu yeni rejimi zaafa düşürecektir. İsmet Paşa, Orbay’ın açık olarak görüşlerini bildirmesini istemiştir. Müzakereler sonucunda Halk Fırkası Grubu, Rauf Bey’in açıklamalarından tatmin olunduğu neticesine varmış ve sorun kapanmıştır.[49]

Halk Fırkası içindeki anlaşmazlıklar kısa bir süre sonra partiden kopmalara yol açmıştır. Milli Mücadele’ye Mustafa Kemal ile beraber başlayan Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele’nin de içinde yer aldığı isimler, 17 Kasım 1924 tarihinde Cumhuriyet devrinin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı kurmuşlardır. Önder kadronun içinde en uzun süre yaşayan isim olan İsmet İnönü, 1973 yılındaki bir röportajında Milli Mücadele liderleri ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

“...Kimsenin aleyhinde bulunmak istemiyorum. Gitmiş olanların... Hatta Atatürk ile dargın ayrılmış olanların bile Atatürk'ten ayrıldıktan sonra tekrar cemiyete sokmak için gayret sarfettim. Onun için yazamıyorum, hatırat yazmama bir büyük mani de bu benim! Nasıl inkişaf etti, her birinde ne tekamül oldu, aramızda ne ihtilaflar oldu, bilinmesinde fayda görmüyorum. Ve Milli Mücadele'nin dar zamanlarında hizmet etmiş olan insanların değerleri, hakları olan ölçüde mahfuz kalsın istiyorum. Bunun için de fazla tafsilata giremiyorum...”[\[50\]](#)

Sonuç:

Mustafa Kemal Paşa'nın Kurtuluş Mücadelesi'ni ve Cumhuriyet'in kuruluş yıllarını belgelere dayalı olarak anlattığı Nutuk'ta İsmet Bey'in de çalışmalarına ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Özellikle İsmet Bey'in Milli Mücadele'ye diğer liderlere göre daha geç katılması ile ilgili iddialar, Mustafa Kemal Paşa tarafından yanıtlanmıştır. İsmet Bey'in rütbesi küçük olmasına rağmen Batı Cephesi Komutanlığı'na atanması ile başlayan tartışmalar, Kurtuluş Savaşı'nın diğer önderlerinin tutum ve davranışları Nutuk'ta ve hatıralarda ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Özellikle 1920'nin ortalarından itibaren Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çalışma arkadaşı olarak İsmet Bey'i seçmesi ile Milli Mücadele'nin önder kadrosu arasındaki kopuşu hızlandıran bir gelişme olarak dikkati çekmektedir. Nutuk'ta ve diğer hatıralarda önder kadro arasındaki ayrılıklar anlatılmıştır.

Lozan'a başdelege olarak gönderilen Hariciye Vekili İsmet Bey ile Başbakan Rauf Bey arasında Lozan Barış Konferansı sırasında meydana gelen anlaşmazlıklar da Nutuk'un önemli bölümlerinden birisini teşkil etmektedir. Nitekim Konferans sırasında gittikçe büyüyen anlaşmazlıklar, 1924'ten itibaren Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Bey ile diğer Milli Mücadele önderleri arasındaki kopuşu hızlandıracak ve aynı yıl Cumhuriyet tarihimizin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulacaktır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa arasındaki yakın mesai arkadaşlığı 1937 yılına kadar devam ederken, Milli Mücadele'nin diğer önderleri, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra uzun bir süre siyasetten uzak yaşayacaklardır.

KAYNAKÇA:

Atatürk, Mustafa Kemal: **Nutuk** (1938 baskısının tıpkıbasımı), İstanbul, İleri Yayınları, 2006.

Aydemir, Süreyya Şevket: **İkinci Adam**, I. Cilt, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1966

Cebesoy, Ali Fuat: **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul, Temel Yayınları, 2000

Cebesoy, Ali Fuat: **Siyasi Hatıralar**, İstanbul, Temel Yayınları, 2007

Giritlioğlu, Fahir: **Türk Siyasi Hayatında Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii Cilt: 1**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1965

İnönü, İsmet: **Hatıralar** 1-2, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2. bs. 1992

İpekçi, Abdi: **İnönü Atatürk'ü Anlatıyor**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1968.

Kandemir, Feridun: **Mustafa Kemal Arkadaşları ve Karşısındakiler**, İstanbul, Yakın Tarihimiz Yayınları, 1964.

Karabekir, Kazım: **Günlükler**, II. Cilt, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009.

Karabekir, Kazım: **İstiklal Harbimiz**, 3. kitap, İstanbul, Emre Yayınları.

Kocatürk, Utkan: **Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005.

Orbay, Rauf: **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**, 1. kitap, İstanbul, Emre Yayınları, 2004.

Sevim, Ali, Öztoprak, İzzet, Tural, M. Akif: **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.

Torun, Esmâ: **Sivas'tan Büyük Kongreye Cumhuriyet Halk Partisi**, Kocaeli, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, 2003.

Turan, Şerafettin: **İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.

Uluğ, İsmail Hakkı: **Atatürk'ün Çizdiği Portreler**, İstanbul, İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1968.

* **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi**

[1] Mustafa Kemal Paşa, Kurultay'daki konuşmasında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ilk kurultayının Sivas Kongresi olduğunu açıklamıştır. Esmâ Torun, **Sivas'tan Büyük Kongreye Cumhuriyet Halk Partisi**, Kocaeli, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 96

[2] Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasi Hayatında Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii Cilt: 1**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1965, s. 69

[3] Ali Sevim, İzzet Öztoprak, M. Akif Tural, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s. 723-724

[4] İsmail Hakkı Uluğ, **Atatürk'ün Çizdiği Portreler**, İstanbul, İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1968, s. 1

[5] 1938 yılında basılan Nutuk'ta İsmet İnönü'nün adı 72 farklı sayfada geçmektedir.

[6] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk (1938 baskısının tıpkıbasımı)**, İstanbul, İleri Yayınları, 2006.

[7] Şerafettin Turan, **İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s. 19-20

[8] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk (1938 baskısının tıpkıbasımı)**, İstanbul, İleri Yayınları, 2006, s. 281-282

[9] İsmet İnönü, **Hatıralar**, 1. Kitap, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2. bs. 1992, s. 184

[10] İnönü, **a.g.e.** s. 188

[11] Abdi İpekçi, **İnönü Atatürk'ü Anlatıyor**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1968, s. 30-31

[12] Feridun Kandemir, **Mustafa Kemal Arkadaşları ve Karşısındakiler**, İstanbul, Yakın Tarihimiz Yayınları, 1964, s.20

[13] Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul, Temel Yayınları, 2000, s. 313

[14] Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**, 1. kitap, İstanbul, Emre Yayınları, 2004, s. 159

[15] Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, I. Cilt, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1966, s. 143

[16] Atatürk, **a.g.e.** s. 315

[17] Atatürk, **a.g.e.** s. 315-316

[18] Atatürk, **a.g.e.** s. 316

[19] İnönü, **a.g.e.** s. 193

[20] Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 3. kitap, İstanbul, Emre Yayınları, s. 1422

[21] Atatürk, **a.g.e.** s. 356

[22] İnönü, **a.g.e.** s. 214

[23] Cebesoy, **a.g.e.** s. 538

[24] Atatürk, **a.g.e.** s. 487

[25] Atatürk, **a.g.e.** s. 488-489

[26] İsmet İnönü, **Hatıralar**, 2. Kitap, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987, s. 45-46

[27] Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**, 2. kitap, İstanbul, Emre Yayınları, 2004, s. 116

[28] Kazım Karabekir, **Günlükler**, II. Cilt, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009, s. 822

[29] Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, İstanbul, Temel Yayınları, 2007, s. 158

[30] Atatürk, **a.g.e.** s. 517

[31] Atatürk, **a.g.e.** s. 518

[32] İnönü, **Hatıralar**, 2. Kitap, s. 98-99

[33] Atatürk, **a.g.e.** s. 552

[34] Atatürk, **a.g.e.** s. 554

[35] Atatürk, **a.g.e.** s. 556

[36] İnönü, **a.g.e.** s. 129

[37] Orbay, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**, 2. kitap, **a.g.e.** s. 119

[38] Atatürk, **a.g.e.** s. 564

[39] Atatürk, **a.g.e.** s. 565

[40] Atatürk, **a.g.e.** s. 565-566

[41] İnönü, **a.g.e.** s. 148

[42] Orbay, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**, 2. kitap, **a.g.e.** s. 120

[43] Atatürk, **a.g.e.** s. 568

[44] İpekçi, **a.g.e.** s. 34

[45] Orbay, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**, 2. kitap s. 133

[46] Atatürk, **a.g.e.** s. 600

[47] Atatürk, **a.g.e.** s. 606

[48] Orbay, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**, 2. kitap s. 140

[49] İnönü, **a.g.e.** s. 183

[50] Utkan Kocatürk, **Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005, s. 17

